

“TÜRKÇÜLÜĞÜN BABASI” ALİ BEY HÜSEYİNZADE
ALİ BEY HUSSEINZADEH - “THE FATHER OF TURKISM”

AYGÜN ORUCOVA

Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisinin Nahçıvan Bölümü, İncesenet, Dil ve Edebiyat Enstitüsü,
Edebiyatşünaslık Bölümü, Nahçıvan-Azerbaycan.

orujovaaygun82@gmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0001-7450-2191

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute
TAED-60, Eylül- September 2017 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 15.12.2016
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 04.05.2017
Sayfa-*Pages* : 181-190
DOI- : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3697>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by iThenticate.

“TÜRKÇÜLÜĞÜN BABASI” ALİ BEY HÜSEYİNZADE
ALİ BEY HUSSEINZADEH - “THE FATHER OF TURKISM”

AYGÜN ORUCOVA

Öz

Makalede XX yüzyıl Azerbaycan siyasi fikrinin öncü siması, “Türkçülüğün Babası”, ünlü yazar, gazeteci, eğitimci, ressam, romantik şair Ali Bey Hüseyinzade'nin (1864-1940) 1926 yılında Bakü'de düzenlenmiş Birinci Türkoloji Kongresi'ndeki “Batı'nın İki Destanında Türk” isimli bildirisinden bahsediliyor. Bu bildiri zamanında çok büyük ilgiyle karşılanmış ve aynı yılda kitap halinde yayınlanarak kamuoyuna iletilmiştir. “Batı'nın İki Destanında Türk” Portekiz şairi Kamoens'in “Luziada” ve İtalyan şairi T. Tasso'nun “Kurtarılmış Kudüs” eserlerinde Türk ile münasebet meselelerini ele almıştır. Aslında sembollerle yazılmış bu eser 1920 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin devrilmesi ve Sovyet Rusya'sı tarafından Azerbaycan'ın işgal olunması hakkında bir ittihamnamedir.

Anahtar Kelimeler: Türk, Hıristiyan, Müslüman, demokrasi, bolşevizm, Kudüs.

Abstract

In the paper is considered the lecture “Turks in the two West epics”, made by a prominent representative of the Azerbaijani public thought of the XX century, the “Father of Turkism”, famous writer, journalist, educator, artist romantic poet Ali Bey Husseinzadeh (1864-1940) at the I Turkic Study Congress, carried out in Baku in 1926. This lecture at the time aroused great interest, in the same year was published as a book and presented to the public. The report “Turks in two poems of the West” is devoted to issues related to the Turks in the works “Lusiads” of the Portuguese poet Camoes and “Liberated Jerusalem” of the Italian poet T. Tasso. In fact, this work is an allegory denouncing the occupation of Azerbaijan by Soviet Russia and the fall of the Azerbaijan Democratic Republic in 1920.

Key Words: Turkish, Christian, Muslim, freedom, Bolshevism, Jerusalem.

Giriş

Azerbaycan edebiyatı ve içtimai fikri tarihine yetenekli edip, görkemli publisist, tengidçi, şair, tercümeçi ve filosof kimi dahil olan Ali Bey Hüseyinzade çokcehetli yaratıcılığa, zengin biliğe malik olmuş, manalı ve zor bir hayat geçirmiştir. “*Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Kafkas'a gönderilmiş ve Azerbaycan'ın millî bir devlet halinde kurulmasına çalışmış*”tır (Turan, 2008: 49). Hayatının çoğunu Türkiye'de yaşayan Ali Bey için burası da Azerbaycan kadar doğma, aziz ve ümumi bir vatan olmuştur. Bu konuda Abdullah Cevdet böyle yazmıştır:

“Ben Türküm, müslümanım. Türkiye bir Türk ve müslüman hükümetidir. Bu hissiyatla Türkiye her diğer vatandan daha ziyade vatanımdır” (Cevdet, 1908)

“XX. asrın evvelerinde müstemleke asaretinin keskinleştiyi, millî siyasi şüurun boğulduğu bir ortamda Ali Bey Hüseyinzade'nin demek istediği

“hakikatın büyüğü” – Müslüman ve Türk halklarını azatlık ve ittihat uğrunda mücadeleye sesleşen çağırışı ifade ediyordu” (Hüseyinzade, 1996: 45).

Ucundadır dilimin,
 Hakikatın büyüğü.
 Ne koydular deyeğim,
 Ne kesdiler dilimi.
 ...Ayıltmadı kalemim,
 Bu Türk ile Ecemi.
 Ne koydular yazayım,
 Ne kırdılar kalemi

(Hüseynzade, a. 2007: 35).

Profesör Dr. Turan Yazgan'ın sözleriyle söylesek, doğduğu, yaşadığı, çalıştığı yerlere bakmazsınız bütün Türk dünyasının mücahidi Ali Bey Hüseynzade Azerbaycan-Türk-İslam maneviyatını ilk defa olarak Doğu-Batı kontekstinde birleştirmeğe çalışmış büyük mütefekkir şahsiyettir. O, halkının sosyal-manavi ihtiyaçlarını ilkin anlayanlardan biri olarak yaşadığı devrin bütün sosyal-siyasi-manavi ağırlıklarını kendi omuzlarında taşımıştır. Ali Bey Hüseynzade “Türkler kimdir ve kimlerden ibaretdir?”, “Siyaseti-füruset”, “Kırmızı karanlıklar içinde yeşil ışıklar” ve d. değerli eserleri, “Hayat” gazetesi ve “Füyuzat” dergisindeki faaliyeti ile ismini altın harflerle Türklük ve Azerbaycanlık tarihine yazmıştır. Yazılarının birinde büyük edip yazıyordu: “Bize fedai lazımdır! Türk hissiyatlı, islam etigadlı, Avrupa (çağdaş) kiyafeli fedai!” Bu fikir “Taze hayat”, “İrşad”, “Yeni füyuzat”, “Hakikat”, “Tarakki”, “İkbal”, “Sedayi-hakk”, “Şelale”, “Açık söz”, “Basiret”, “Kurtuluş”, “Dirilik”, “Azerbaycan” basın ajansları tarafından tekmilleştirilmiş ve “Türkleşmek, islamlaşmak, müasirleşmek” – Azerbaycanlık şeklinde formüle edilerek tebliğ olunmuştur. Bu üçlü görüş daha önce Ali Suavi tarafından ireli sürülmüş ve müdafıa edilmiş, lakin sonralar unutulmuşdu. Ali Bey Hüseynzade “Türkler kimdir ve kimlerden ibaretdir?” eseri ile Türkcülük ideyalarını bütünlükle ortaya koymuş, ustalıkla Türk halklarını tarihe, etnografıyaya, mekana, medeniyete, adlarının menşeyine, dinine göre araştırarak onlar hakkında mülahizelerini yürütmüştür.

“Siyaseti-füruset” (“At oynatmak siyaseti”) irihacimli traktatında Zerdüş, “Avesta”, Neron, Dante, Sofokl, Eshil, Evripid, Lermontov, Sen-Sans, Keyumers, Nevayi, Cami Celeleddin Rumi, Teymur Leng, Çingiz han, Nadir şah, Nerimanov, Hakverdiyev gibi onlarca tarihi ve efsanevi şahsiyet, siyasi, medeni hadise, klasik sanatkar, bedii, ilmi, felsefi eser fonunda İran ve Cenubi Azerbaycan'ın geçtiği çokasırlık tarihi yola nazar salınıyor” (Mirehmedov, 1984: 74-75).

1926 yılında Bakü'de düzenlenen I Türkoloji Kurultay'a Türkiye'den “Türkcülüğün babası” gibi tanınmış Ali Bey Hüseynzade de davet olunmuştu. On altı yıllık ayrılıktan sonra doğma Bakü'nü, yakınlarını, dostlarını görmek büyük sanatkara nasip oluyor. İsmailiye binasının yanında koyulan radyo efrinde kurultayın gedişatı şehir sakinleri tarafından izleniliyordu.

“Yıllar sonra doğma vatanına gelişi Azerbaycan'da büyük merakla karşılanmış, hakkında o devrin piyasasında bir çok yazılar, makaleler, resimler yayınlanmış, bazı makale ve şiirleri çıkmış, hatta bir belgesel de çekilmiştir (Handan, 1990: 55-59).

Araştırmacıların fikrinde, kurultayda Ali Bey Hüseynzade Fuat Köprülüzade ile birlikte iştirak etmiş, “Batı'nın iki dastanında Türk” adlı meruze etmiştir. Bu meruze çok

büyük merak doğurmuş ve aynı yılda 45 sayfalık kitap halinde Bakü’de Üçüncü İnternasyonal Matbaasında latin alfabesiyle yayınlanmıştır. Bu çıkıştan sonra o, Türkün kurtarıcısı gibi yeniden şöhret kazanmıştır. Martın 5-de Ali Bey Hüseyinzade Azerbaycan Yazarlar Birliği’nin fahri üzü seçiliyor. Ali Bey Hüseyinzade akademisyen Marr, Lunaçarski, Tomsen ve diğer görkemli şahsiyetler Kurultayın Reyaset Heyetine Onursal üzü seçilmişler. Lakin “Ali beyin konuşması, teessüf ki, kurultayın stenogramında bulunmamıştır. Hüseyinzade’nin bu kurultayla alakalı yazdığı birdefterlik notlarını Türkiye’li alim Hilmi Ziya Ülken “Türk sosyalizminin ve Türkçülüğün babası Ali Turan” eserine dahil etmiştir” (Hüseyinzade, 2007: 27). Bu notlar kurultay günlerinde geçirilmiş iclasların mazmununu ahate ediyor, konuşma metni değildir.

“Batı’nın İki Dastanında Türk” Eseri

“Biz Kafkazlıyız: Kafkaz ahlinin kendi ümuri-idaresine kendisi baka bilmek için gereken bağımsızlık talep ediniz. Biz Türküz: Dilimizin, lisanımızın gelişmesine engel olan her növ sedlerin, dıvarların yıkılmasına, ref olunmasına gayret ediniz” (Hüseyinzade, 1906: 36) – söyleyen Ali Bey Hüseyinzade Türk halklarının dil, alfabe birliği ve bağımsızlığı için halkı sesliyordu. Ali Bey Hüseyinzade’nin 1923 yılından yazmaya başladığı “Batı’nın iki dastanında Türk” eseri Azerbaycan Türklerinin azatlığı uğrunda çalışmayı hak yolu seçen Ali Bey Hüseyinzade’nin kendi halkı karşısında son sözleriydi. Bu konuşma büyük edibin siyasi vasiyyetiydi. Çünkü halkının istiklaliyeti sona ermiş, vatani Rusya tarafından ikinci kez bolşevizm giyafesinde işgal olunmuştu. Eser Portekiz şairi Kamoens’in “Luziada” ve İtalya şairi T.Tasso’nun “Kurtarılmış Küdüs” eserlerinde Türke münasibet meselelerinden bahs ediyor. Aslında sembollarla yazılmış bu eser 1920 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin sügutu ve Sovyet Rusyası tarafından Azerbaycan’ın işgali hakkında ittihamnamedir. Her iki eserin mevzusu hıristiyan devletlerinin Doğu topraklarına tecavüzkarlığından bahs ediyor. Ali Bey 500 yıl bundan önce Portekiz denizcisi V.D.Gama’nın Hindistanı keşfiyle 1920 yılında Sovyet Rusyası tarafından Azerbaycan’ın işgalini bir-birine bağlıyor. Büyük sanatkar “Luziada”dan öyle bedii parçaları, fesilleri, tesvirleri, mühakimeleri eserine dahil etmiştir ki, bu hadiseler, tesvirler onun müdahilesile çok önemli siyasi hadiseleri dikkat önüne getirmiştir.

“Luziada” eserinden Gama’nın sergüzeşti detalına müraciat Ali Bey Hüseyinzade’ye ermeni milletcilerinin Azerbaycan halkına karşı teşkil etdikleri soykırımı ifşa etmeye imkan yaratmıştır. Büyük sanatkar T.Tasso’nun “Kurtarılmış Küdüs” eserinde selip müharibelerinden bahs ederken adaletsiz müharibeleri, hıristiyan devletlerinin müslüman halklarına karşı tecavüzkar siyasetini kötülemekle yanaşı millî heysiyeti tapdanan halkların kendi torpağını, şerefini korumak uğrunda mübarizesine de kendi reğbetini bildirmiştir. “Batı’nın iki dastanında Türk” eserinde bir-birine karşı duran iki dünyanın mübarizesi tesvir olunmuştur. Bu dünyanın biri Batı’nın tamahkarlık, gasbkarlık dünyası, diğeri ise torpağını, varlığını, dinini, dilini koruyan Doğu dünyasıdır. Bu amaçla eserde esas iki çizgi vardır. Birinci çizgide büyük edip istibdadı, tecavüzü V.D.Gama, I Juan, Henri, IV Alfons, Kral Manuel, azatlık ve istiklaliyet ideyalarının terennümünüyse “Kurtarılmış Küdüs” eserinde hıristiyan müstebidlerinin tecavüzkarlığının kurbanı olmuş Selcuk hükümdarı Süleyman, Türk kahramanı Aldemir, Selaheddin Eyyubi

karakterlerinde tesvir etmiştir. Eserdeki Süleyman şahla bağlı epizod o zamanki Türkiye’de baş veren olaylarla sesleşiyor, Türk istiklal mübarizesine işaret ediliyordu.

“Luziada” eserinin baş kahramanı Vasko da Qama XVI asırda Hindistan ve Afrika halklarına zulüm eden, esarete maruz koyan müstemlekeci obrazdır. Eserde hemçinin, “müslümanlara karşı kin ve husumetini gizli saklayan” Şaumyan’ın, O’nun “mücahidatı-bahriyyesini ittihaz eden” Venera ve deniz nereidleri de daşnak bolşevik diktaturasının karakterleridir. XV yüzyılda portekizler Hindistana bir elinde kılıç, diğer elinde haçla gelmişler. Lakin öyle ki, Hindistanı işgal etdiler, haçı kenara atdılar, ceplerini altınla doldurdular, halkın servetini taladılar. Aynıyla, 1920 yılında Rusya bolşevikleri de Azerbaycan’a bir elinde silah, bir elinde orak-çekiçle geldiler, lakin Azerbaycan’ın işgalinden iki gün sonra talan haftası başladı. Çünkü amaçları Azerbaycan’da bolşevizmi yaymak değil, onun petrolunu, servetlerini Rusyaya taşımakdı. Demek ki, mühtelif devirlerde Avrupalılar’ın müstemlekecilik tarzları, Yakın Doğu’ya karşı münasebetleri aynı olmuştur. Bu siyaset mühtelif devirlerde mühtelif ad ve şekil olsa da, mahiyet aynı olmuştur. Edip bu siyasetin ifşasını eserde “Luziada”dan götürdüğü “hep miramulindir” (Amirelmömin demektir - A.O.) kelimesiyle açıklıyor. Bu ifade ile Kamoens XI-XIII asırlarda Portekizlerin Araplarla apardığı müharibelerde müslümanları günahlandırmalarına işare etmiştir. Asırlar boyu Doğu devletlerini tecavüze maruz koyan “hep miramulindir” (Hüseyinzade, 2007: 414) anlayışı olmuştur. Dahi edip “hep miramulindir” kelimesinden sonra haşiyede “Bu adeta bir negaratdır” (Hüseyinzade, 2007: 414) yazarken asıl geçmişin yeniden tekrar olduğunu hatırlatmıştır. Eserde “Luziada”nın kahramanları remzi obraz gibi sunulmuştur. Kamoens - Rusya, II Juan - II Nikolay, Kral Manuel – Lenin, Pol de Gama – Stalin, Sarama – Perimal - M.E. Resulzade, Katual – Nerimanov ve d.

Büyük sanatkar eserde V.D.Gama’nın kanlı portresiyle ermeni milletçilerinin remzi obrazını yaratmıştır. Lakin o tek bir asrın gasbkar, geddar obrazı değil. V.D.Gama’da her bir devrin müstebidi kendi suretini, karakterik cehetlerini göre biliyor. Ali Bey Hüseyinzade eserde “Luz elinde bir dal tutuyordu” – sözleriyle Lenin hükümetinin çar Rusyası’nın müstemlekecilik geleneklerini devam ettirmesini açıklamıştır. Bu gelenek I Pyotr’un meşhur vasiyetnamesiydi. Edip Pyotr’dan sonra gelen rus çarlarının Kafkaz’a tecavüzüne ustalıkla dokunarak, onları Pyotr siyaseti’nin devamcıları, Lenin’i de Pyotr’un geleneklerinin layık varisi gibi sunuyor. A.Hüseyinzade Romanov’lar sülalesinin hükümdarlarını “Luziada”dan getirdiği Burgundskiler sülalesinin görkemli kralları I Henrinin, I Alfonsun, I Juanın, II Juanın simasında ifşa ediyor. O’nun fikrince, Rusya “pervete gibi kalıptan kalıba, şekilden şekle”, çarizm donundan bolşevizm donuna girse de, O’nun müstemlekecilik mahiyeti aynıdır. Hindistan’ın, yani Azerbaycan’ın işgalini, “bu hadisatı-azimenin, bu meşgul ve zahmetli seferin icracısı “feleki-hakimi mütleg” olan Kral Manuel, yani Lenin neinki II Juan’ın, yani II Nikolay’ın yalnız taht-tacının, aynı zamanda onun “tesevvürati-muazzimesinin dahi varisiydi”. Eserde Hindistan’ın “Malabar ülkesinde hükümdar olan kralların sonuncusu” Sarama Perimal M.E.Resulzade’nin remzi obrazıdır. İstedadlı edib O’nun manavi tekamülüne, yüksek agidesine, Türkcülüğüne, halkın saadeti uğrundaki faaliyetine öyle remzi ifadelerle işare etmiştir ki, o okucunun tesevvüründe dolgun seciyyeli siyasi, içtimai hadim gibi canlanır. Edip eserde Azerbaycan

Halk Cumhuriyeti'nin süğütundan ve M.E.Resulzade'nin hakimiyeti bolşeviklere mükavimetsiz tahvil vermesinden danışarak yazıyor ki, Sarama Perimal

“bütün emlak ve erazi üzerinde hakkından el çekip bunları başkalarına ehsan ve teberrü etmiş bulunuyordu. Nagah o sırada hükümdarın pek ziyade mezheri-teveccöh ve muhabbeti olan bir delikanlı hüzeni-humayununa çıkıyor. Buna da ta o devirde meşhur ve zengin bir belde olan Kalikut şehri ehsan olunuyor” (Hüseyinzade, 2007: 427).

Eserde delikanlı hind naziri Samurinlerin (Azerbaycan bolşevikleri nezerde tutulur) vükelasından olan Katual ise Neriman Nerimanov'un karakteridir. Şeytanın portekizlerin işgalcılık amacıyla Hindistan'a gelmeleri hakkında dediği hakikatlar Katualı vahimeye salıyor. Bu güne kadar gördüklerini rüya sanan “islam alimi”nin bütün vücudu lerzeye düşüyor. O, yatağından derhal kalkarak hizmetçilere ışık getirdir. Işık burada remzi mana taşıyor, bu ışık ona etrafındaki hadiseleri anlamaya yardım ediyor. Işıkla Katual her şeyi – limanlarına gelmiş ecnebilerin öyle yüksek insani fikirlerle değil, keşf olunan memleketleri istila niyetile gelmiş olduklarını görüyor.

Eserde Şeyh Fezullahlar, Seyidali Yezdiler gibi “pampadurları” da, düşmana beledcilik eden Mon Seidler de edib geyretsizlikte ve geleceyi görmemezlikde suçluyordu. Kamoensin eserinde Mon Seid - zamanında vatani Tunis uğrunda portegizlerle döğüşen bu vatanperver sonralar kendi şahsi çıkarını güderek onlara beledcilik ve tercümanlık yapmışdır. Ali Bey Hüseyinzade'nin tasvirindeyse Mon Seid önceler, yani 1918 yılında Bakı'nı ermeni milletçilerinden, rus bolşeviklerinden kurtaran, sonralarsa, yani 1920 yılında Azerbaycan'da bağımsız devletin devrilmesinde rus bolşeviklerine yardım eden mühacir Türk zabıtlarından Halil Paşaların remzi obrazıdır.

Eserde müstemlekeçiliğin, işgalların ifşası ile yanaşı, esarete, müstemlekeçiliğe karşı mübarizenin tebliği de ön plana çekilmiştir. Müellif bu ideyanı “Luziada”dan eserine getirdiyi İnes de Kastro'nun müsibetlerinden bahs olunan epizodun tasvirinde aydın yansıtmıştır. Bu epizodda Portekiz hökmdarı IV Alfons saray adamlarının fitnesile oğlu Pyer'in zövcesi, “dilber ve hüsna kadını” (Hüseyinzade, b. 2007: 419) gaddarcasına gatle yetiriyor. Ölümünden sonra kocası onu kraliçe gibi süsleyerek tahta oturdur ve saray adamlarını mecbur ediyor ki, İnessa'nı koroleva gibi tanısınlar ve elinden öpsünler. Kamoens'in onun hakkında yazdığı “ölenden sonra kraliçe edilmiş” (Hüseyinzade, b. 2007: 419) sözleriyle A.Hüseyinzade vatanın azadlığı, istiklaliyeti uğrunda “cesurane harb eden hemvatanlarının” kahramanlıklarının tarihe yazılacağına, adlarının ebedi yaşayacağına işare etmiştir.

Eserde Adamastor obrazı en maraklı, remzi obrazlardandır. “Luziada”da Adamastor “Ümid burnu”nun mühafızı “Fırtınalar devi”ni temsil ediyor ve bu ad tabiatda gizlenmiş kötü başlangıcı takdim ediyor. Ali Bey Hüseyinzade'nin Adamastoruysa “denizlerin, dağların arasında uzanıb yatan goca bir dağ kitlesi” (Hüseyinzade, b. 2007: 423) – Azerbaycan'ın parlak timsalıdır. O'nun esere gelişinde büyü azamet, galib serkerdelere mahsus vügar duyulur. “Zamanında allahlarla cenge tutuşmuş olan bu ejder” (Hüseyinzade, b. 2007: 423) sonralar müdhiş bir felakete uğrayıb buraya düşmüştür. Adamastor Thetise - azadlığa aşkı yüzünden daşlaşan, cesim bir kayalığa çevrilen şerefli bir ülkenin – Azerbaycan'ın obrazı gibi sunulmuştur. O, felakete uğrayıb esaret yüzünden taşlaşsa da, azadlık uğrunda mübarize aşkı, intikam hissi onda sönmemiştir. Çünkü “elam ve ekdarını tezyid için Thetis'in (azatlığın) hakim olduğu sular onu daima ehate edib

duruyor” (Hüseynzade, 2007: 423). Aksine, Adamastor “cesim kayalıkların hizasında dehşetli boralarla beraber havada devandem mühib bir hayalete dönüb”, düşmenin önüne dikilerek, korkunc sedasıyla onu “tedhiş ve tehdid” ediyor.

Esaretə itiraz, isyankar ruh eserdə yalnız Adamastor`a ait olmayıp, Saturun, Yanus, Merkuri, Mars, Febus yıldızlarının şikayetlerinde de rast geliniyor. Ali Bey Hüseynzade bu obrazlarla esaret dünyasının mengenesinde boğulan mahkum halkların uğursuz talehini, esarete itirazını, azatlıq aşkını tarif etmiştir.

T.Tasso`nun “Kurtarılmış Küdüs” poeması Türkcülük ruhuna göre Kamoens`in “Luziada”sına cevap olarak yazılmıştır. Kamoens Portekiz`in tarihi geçmişini, kahramanlığını vasf ederken esaret altına alınmış Türk halklarının faciasını göre bilmemiştir. Tasso ise mahkum halkların faciasını görüyor ve yanıyordu. Tasso Selip müharibelerinde din uğrunda mübarizelere atılan Godefroilerden başka doğma vatani uğrunda mübarize aparan Selahetdin Eyyubiler`in, Süleymanlar`ın, Aldemirler`in de kahramanlığını görüyordu. Buna göre de o eserinde müslümanların da muhteşem obrazlarını yaratmıştır. Şair Türk halklarının azatlıq aşkını eserin baş kahramanı Süleyman obrazında cemleştiriyor. Mısır toprağının serkerdesi Süleyman kendi ağı ve uzakgörenliği ile hıristiyan serkerdesi Gotfrid`den yüksekte duruyor. Tasso`da humanizm, ümumbeşeri hisler bütün başka hislerden üstündür. O, Kamoens`den farklı olarak, poemada Türklere derin saygı ve rağbet beslediğini açık-aşkar ifade ediyor. A.Hüseynzade de Tasso`nu asıl bu hususiyetine göre hatırlamıştır. O, Vatanın, halkının ağır günlerinde de Tasso çağırışıyla Azerbaycan`a geliyor, kendi meramını da Tasso eserinin ideyaları ile açıyor.

Sonuç

“Batı`nın iki dastanında Türk” adlı yazısında dünya edebiyatında Türklere karşı formalanmış iki münasibet – hem olumsuz, hem olumlu fikirleri kaleme alınmıştır. Yazar bunun için ela vasite seçerek, aynı devirde yaşamış iki müellifin mühtelif gütblerde dayanan eserlerini vermiştir. Torkvado Tasso`nun “Kurtarılmış Küdüs”, “Luziada” eserlerinden bahs etmemişden önce Ali Bey onlar hakkında bilgi vermiştir. Onların her ikisinin de benzer hüsusiyetlerini, şiddetli islam aleyhdarları olmasını gösterenden sonra farklı cehetleri bir-bir yazarak deliller göstermiştir. Ali Bey onları karşılaştırarak yazıyor ki, Tasso tesevvüfe – mistisme meyil ettiği için islamı daha iyi anlıyordu. Demek ki, Ali Bey islamın derki için tesevvüf yoluna üstünlük vermiştir. Müellif Kameons`un Türklere karşı olan nifretini eserinden sitatlar getirerek gösteriyor. Hristiyanları birleşib Türklere hücum etmeye sesleşen Kameons eserinde Türkü “gaddar”, “vahşi”, “barbar” epitetleri ile birge işlediyor. Onuncu fasılda Türkleri “rum” adlandırdığını geyd eden edip “bir Türk bu eseri sinirlenmeden okuyamaz” kanaatine gelmiştir. Ali Bey Tasso`nun ise bunun aksi olarak, Türkleri takdir ettiğini, Türk yazarı Ömer Seyfeddin`in de onu seve-seve okuduğunu gururla yazıya almıştır.

Ali Bey Hüseynzade Rusya`nın yürüdüğü siyasetin mahiyetini önceden duyur, alfabe siyasetinin mümkün olmayacağını, bunun siyasi bir oyun olduğunu biliyordu. Bu merhele, yani latin grafikasına geçid kiril grafikasına için hazırlık merhelesiydi. Alfabe oyunu ile Türkler kaç yüzyıllık medeni-menevi deyerlerinden ayrı düştüler. Dahi sanatkarın halkına vasiyeti gibi seslenen bu eserde Azerbaycan halkına istiklaliet uğrunda mübarize yolları gösterilmiştir:

“Ey benim dinimin salikleri! Düşmanın şarından hazar ediniz! Size bir felaket hazırlamak için emvaci-ümmanın maverasından gelen şu düşman gövme emniyet etmeyiniz. Henüz tehlike gabili-ictinabdır!” (Hüseyinzade, 2007: 432).

Bu sözlerde derin bir hikmetle beraber halk için vuran alovlu bir kalbin büyük narahatcılığı, yalvarışı vardı. Ali Bey Hüseyinzade Doğu halklarının milli şuurunu öldüren “Bütün ölkelerin proletarları, birleşin!” –şuarını halkının müdafea edeceğinden korkuyordu. Büyük edip halkını bu beladan, bolşevizm tehlikesinden kurtulmak istiyordu. O, çok büyük siyasi uzakgörenlikle geleceği görüyor ve taleb ediyordu ki, düşmenin vatan topraklarına ayak basmağına engel olsunlar. Büyük edip işgalçılara karşı mübarize aparmağa, uyanık olmağa çağırıyor, bolşevik giyafesinde gelenleri halkına tanıttırır, onların, aslında, azatlık ve istiglaliyet düşmanı olduklarını tarihi geçmişe nezer salmakla isbatlıyor:

“Emin olunuz ki, güruhi-cühelanın gözüne girmek için günde bir meslek deyişdirerek pervete gibi şekilden şekle düşen bu düşmenler irz ve namus perdesi altında zavallı halkın varını, yokunu gasb ve gayret edenlerdir. Bu zalım ve hissiz ve marhemetsiz halka acımayınız. Bunların mükafatları ancak küfrani-nemetdir. Düşmanın şarından hezer ediniz!” (Hüseyinzade, 2007: 435).

Bolşevizm aleyhine ittiham aktı gibi seslenen bu eser Ali Bey Hüseyinzade`nin büyük cesaretle yazılmış siyasi, bedii, manevi zaferiydi.

Büyük sanatkar eserde müstemlekecilğin törettiği zulüm ve esaret faktlarını sadece kaydetmekle kifayetlenmemiş, insanları kendi hakları, azatlıkları uğrunda mübarize etmeğe ısrarla seslemiştir:

“Huzur ve rahatı başka günlee, başka mesut zamanlara burak. Şimdi aziz vatanının sevgili tebanı ecnebi boyunduğu altında inleyib duruyor. Uyku zamanı değildir!” (Hüseyinzade, 2007: 436).

Ali Bey Hüseyinzade`nin Tasso dilile halkına büyük bir telaşla vasiyet ettiği yüksek fikirler bunlardı. Ali Bey Hüseyinzade`nin bu eseri halkını esarete karşı mübarizeye çağırış hissile yazılmış mensur himn idi. Ve bu, büyük edibin vatanında yayınladığı son eseri idi!

Kaynaklar

- Turan, A. (2008). *Ali Bey Hüseyinzade*. Moskva: Salam
- Cevdet, A. (1908). “İhyai- Layemut: Hekim Edib Eli Bey Hüseyinzade”. *İctihad*, -2(5)
- Hüseyinzade, A. (1906). “Bakü Vilayeti Mebusları”. *Hayat Gaz.*, N119
- Hüseyinzade, A. (1996). *Kırmızı Karanlıklar İçinde Yeşil Işıklar. (Transliterasiya, Tertip, Mügeddime ve İzahların Müellifi Ofeliya Bayramlı)*. Bakü: Azərneşr
- Hüseyinzade, A. (2007). *a. Seçilmiş Eserleri. (Transliterasiya, Tertip ve İzahların Müellifi Ofeliya Bayramlı)*. Bakü: Çarşıoğlu
- Hüseyinzade, A. (2007). *b. Seçilmiş Eserleri. (Bilimsel Editör ve İzahların Müellifi Azer Turan)*. Bakü: Doğu-Batı
- Mirehmedov, A. Ali Bey Hüseyinzade. (1984). *Fikrin Karvanı (Tertip Edeni, Editörü ve Ön Sözüün Müellifi Mirehmedov A)*. Bakü: Yazıçı
- Handan, R. Z. (1990). *Unutulmuş Dahi. “Gobustan” İncesenet Toplusu*. Bakü, №4.